

BODÓ PÁL

POLITIKA, MORÁL ÉS JÖVŐKÉP BIBÓ ISTVÁN ÉLETMŰVÉBEN

Abstract: (*Politics, Morality and Prediction in the Works of István Bibó*)
The life-work of István Bibó is still in the forefront of interest. The author observes Bibó's studies from two different point of view:

1. How can the general idea of Bibó's prediction be described?
2. In what way can we explain the actuality of his ideas connected with the present-day political system?

Beside the aboves, the essay refers to those moralphilosophical aspects which were so important in Bibó's life-work, and get to the conclusion that this expressive philosopher has unique political- philosophical ideas free from political interests.

Mi, a jelen tanúi, keressük az elméleti támpontokat, amelyek segítik tájékozódásunkat. Közel tíz éve egy félelmetes hazugság-háló foszlott szét, s vele egy politikai korszak omlott össze szinte varázsütésre. Leomlottak a kulisszák, és megmaradtak az emberek – magukra maradtak – beidegződéseikkel, hagyományos gondolati közegük továbbélő attitűdjeivel és mindezekelőtt az önismeret, az emberismeret szorító kényszerével. Az értelmiségi lét szempontjából paradoxonok uralták a megértés terepét. Olyan elméleti erőter érte létre, amelyben alig-alig voltak kitapintható, érzékelhető tendenciák.

Az ingoványos politikai- filozófiai terepen a 90-es évek elején lázas kutatás indult a kiút kereséséért, s a változásokat egyaránt megsínylették az emberek és a szobrok.¹ Ebben a közegben éledt újjá Bibó István politikai életműve mindazon percepciók zavarokkal, amelyek a róla alkotott képet máig ellentmondásossá teszik. Komolyan véve önismeretünk szerepét politikai jelenünk interpretációját illetően, szembe kell néznünk Bibó István gondolati örökségével. Noha életművét sokszor eltérő megvilágításba helyezve látjuk, vitathatatlan, hogy van ilyen teoretikus közeg, s az is egyértelmű, hogy tudni akarunk róla. Ez önmagában értékvonatkozás: noha sokan nem ismerik részletekbe menően Bibó nézeteit, az általa tárgyalt sorskérdések

bennük élő rezonanciái aktuálissá teszik e gondolatokat. A legfontosabb kérdés e téren: mi okozza bennünk azt a nosztalgiát az interpretációt illetően? Hiszen olyan sok a Bibó-olvasat. Sokak szerint életműve a legnemesebb értelemben vett publicisztika, s benne a szó igazi jelentésének megfelelően közírókat kell látnunk, aki esztétikai élményként teremti meg egy sor területen az elmélet közegét. Mások megközelítéseinek jogi, alkotmányjogi, esetleg nemzetközi jogi dominanciáját emelik ki, s szerintük Bibó István jogfilozófus, aki Celsen tiszta jogtanának híveként a jog platonikus értelmezését közvetíti. Ugyancsak előfordul, hogy filozófiai olvasatot helyeznek előtérbe, de – mint a jogi primátus esetében is – különböző hangsúlyokkal. Láthatunk benne történelem-filozófust, aki Ferrero tanítványaként a hatalmak megosztásának elméletével értelmezi az alkotmányos rend formaváltozásait, főként a XIX. és a XX. században. Olvashatjuk Bibó István műveit a politikai filozófia „szemüvegén” keresztül nézve, s ekkor a politikai hatalom, a politikai tevékenység jellege, a politikai intézményrendszer kérdései lesznek a középpontban.²

Ma, a 90-es évek végén elérkezett az idő, hogy Bibó gondolatai kikerüljenek az általános, érdeklődő megközelítések keresztüzéből. A tudományosság normáinak megfelelő hermeneutikai értelmezés – noha számos kitűnő kezdeményezés áll rendelkezésre – még nem vezetett megnyugtató eredményre. A Bibó-értelmezések körüli bizonytalanságban kétségtelenül szerepe van magának Bibó Istvánnak is. Alkotói módszertanát – noha e téren sincs még átfogó kép – általában két pólus köré „rendezetten” értelmezhetjük. Az egyik póluson állnak az úgynevezett descriptiv, leíró jellegű metadológia hívei. Szerintük Bibó feszes, jól behatárolt jelentésre törő mondatai alkotják azon értelmezési nehézségek kiindulópontját, amelyek az interpretációt nehezítik a kritikai-szociológia vagy ténybeli kérdések területein túl. Tapasztalható olyan törekvés is, amely szerint Bibót jellemző stílus alapvetően normatív³, s e normativitás sokszor argumentatív alapok nélkül az axiomatikus kiindulópontokat követő reduktivitáshoz vezet. Bár vélhetően a két lehetséges értelmezés egyszerre, ugyanazon író közeg változó súlypontok szerint elrendezett mozzanata – ami tovább takarhatja az interpretáció zavarait –, e téren is csupán hipotetikusán fogalmazhatunk, felvetve a kérdést illető tudományos módszertani kutatások szükségességét. Magára a módszerre vonatkozóan is számos értelmezés született – gondoljunk például Eörsi István, vagy akár Vas István értelmezésére az Emlékkönyvben –, amelyeket olvasva felvetődik a kérdés: honnan ered Bibó István axiológiája? E téren – a hatástörténet terén is – sok feladat hárul a kutatókra, bár elemzések születtek A hatalom humanizálása c. tanulmánykötetben.⁴

Visszatérve kiindulópontomhoz: korkérdéseink, önismeretünk problémái Bibó Istvánhoz utalnak minket, noha a „hozzá” intézett kérdéseinkre is csak

mi magunk vagyunk képesek választ adni, de az ő megértése révén közelebb juthatunk magunkhoz is. Bibó olvasása arra ösztönözhet minket, hogy ne fogadjunk el készen talált sablonokat. A demokrácia, a mindenoldalú szabadság stb. is pusztá közhelyek csupán, ha nem tudjuk a fogalmakat reális politikai, alkotmányjogi argumentumokkal jelenvalóvá tenni. E feltétel a politikai élet minden területén érvényesíthető hipotézis is lehet, amely adott esetben megfosztja gondolkodásunkat a bevett sablonoktól és az illúzióktól. Ha Bibó feltételrendszerét érvényesítjük a politikai hatalom természetéről, a politikai szakértelem közegéről, a demokráciát fenyegető veszélyeket illetően, hirtelen rá kell döbbernünk: Bibó gondolatai ma is „veszélyesek” a jelenlegi politikai rendszer által sugalmazott dogmákra nézve, s ráadásul az is világossá válik, hogy gondolataik megrendítő tanúsága, hogy a politikai cselekvés nemcsak függvénye a kor adottságainak, hanem a politika alacsonyrendű működései lealacsonyítják a mégoly fenkölt szavakkal méltatott demokratikus rendet is.

A Bibó-kutatás kiindulópontja, s egyben az álláspontok mindegyikének közös eleme a Bibó István személyiségnek, erkölcsi nemességének, jellemében megmutatkozó nagyságának elismerése. Bibó István egyik titka kétségtelenül személyiségében rejlik, abban a megrendítő egységben, ami tettei és szilárd elvei közötti „eleve elrendelt harmóniát” jelent. Bár – mint utaltam már rá – sokszor normatívnak tűnnek, tűnhetnek alapelvei, sohasem tántorodik meg azon az úton, amelyen az elvek és tettek zárt egységének jegyében halad. Így szerzi meg vereségek sorozatán át az erkölcsi fölényt, noha életében szakadatlanul a „ringen kívüliség” kísértete fenyegeti.⁵

Ma, amikor egyre fogynak azok, akik közvetlen tapasztalatokkal rendelkeznek Bibó jellemét illetően, sürgető feladat az ő személyiségének tudás-szociológiai értelmezése. Egy ilyen vizsgálat deríthetne fényt arra, mik Bibó István általános elméleti kiindulópontjai, hogyan értelmezhetők sok irányban kifejtett elemzései egy általános keret-elmélet explikációiként. Ennek a keret-elméletnek alapvetően két tendencia alkotja a kiindulópontját. Egyrészt Bibó megteremti a politika, a politikai rendszer fogalmának, értékelésének történelemfilozófiai és jogfilozófiai közegét. E téren nem csupán az általános európai, hanem sajátos, kelet-európai modelljének filozófiai, történeti megalapozását tekinti kiindulópontnak, s e modellen belül széles értelemben érvényesíti a hatalmak megosztásának a modern európai liberalizmus teóriáiban központi szerepet játszó elméletét.⁶ Másrészt végigvonul Bibó életművén egy jogfilozófiai megközelítés, amelyben a szuverenitás, az önrendelkezés, a jogi racionalitás konstitutív felfogása, a nemzetközi szabályozó intézmények s a tudás szerepének sokoldalú értékelése tölt be főszerepet.

Gondolatmenetünk szempontjait szem előtt tartva két dolog szembetűnő: egyfelől, noha szakadatlanul érzékelhető Bibó értékeléseinek, elemzéseinek

morális közegbe „ágyazottsága”, tételesen kevés szerepet kap a politikai folyamatok, intézmények, illetve a politikai cselekvés etikai közegének problematikája, másrészt ugyanez a helyzet a jogi és politikai racionalitás szinte axiomatikus jelentőségű értelmezése ellenére a jövőkép terén is. Kiindulópontunk ennek ellenére mégis az, hogy mind az etikum, mind pedig az elemzések „meghosszabbításaként” is felfogható jövőkép immanens szerepet tölt be Bibó gondolkodásában.

Bibó István a jövő társadalmi kontextusát a hatalmak megosztásának elvéből kiindulva körvonalazza. A nevezetes szöveghelyen, az akadémiai székhelyen a hatalmi ágak elkülönítésének Arisztotelész és Augustinus filozófiájában kimutatható előképeiből kiindulva elemzi a kérdés korai tárgyalását Locke társadalomra vonatkozó nézeteiben. A törvényhozói, a végrehajtó és bírói hatalom elkülönítésének klasszikus, Montesquieu által kidolgozott elméletét elemezve felhívja a figyelmet a hatalmak elválasztásának torz értelmezéséből következő ellentmondásokra. Mindenekelőtt az a veszély leselkedik a modern demokráciára, hogy a fenti értelemben elkülönült hatalmi ágakra alapvetően torz feladat-megosztási struktúra épül rá. A törvényhozói, parlamenti tevékenység az általános, a végrehajtói a különös jellegét ölti. E torz demokráciában a parlament foglalkozik minden általános kérdéssel, noha sok ezek közül teljesen jelentéktelen, fontosság nélküli, s a helyi, különös kérdésekkel – noha ezek közül sok országos jelentőségű – csak közigazgatási szervek kerülnek kapcsolatba. Ez a modern kontárság légkörét teremti meg, hiszen értelmezhetetlenné válik a közigazgatási bíráskodás szerepköre, s a parlamentben a pártpolitika színpadán a gazdasági hatalom államhatalmi rangra emelkedhet, a korrupció általános formáit teremtve meg a politikában.

A gazdasági hatalom mellett ugyanilyen veszélyt hordoz a szellemi hatalom politikai-hatalmi közegben való megjelenése. A primitív demokráciában egyfelől túl nagy jelentőségre tesznek szert a politikai vélemények, másrészt nem politikai álláspontok öltik magukra a szellemi-politikai hatalom álarcát. A választási rendszer torz megoldásai politikai analfabéták sokaságát juttatják a parlamentbe, akik megválasztásuk után politikussá minősülnek az emberek szemében. Bibó különösen kirívónak tekinti e téren azt a lehetőséget, hogy a hibás kiválasztási elvek révén a magyar társadalom mindig biztos kézzel választja ki azt a néhány százalék „szemetet”, akiket politikai elitként maga fölé emel. A politikai műveletlenség közegében a politikai általánosság válik alacsonyrendűvé. A parlamenti kontárság légkörében politikai műveltség nélküli emberek nyilatkozatai általános politikai jelentőséggel bírnak a közvélemény szemében. E folyamatban áldozatul esik a kicsinyes pártszempontoknak az életbevágóan fontos szakértelem, az alkotmányozói munka szélsőségesen eltorzul, a jogalkotó szakértelem pártérdekek keresztüzé-

ben olvad el. Az állam e torz működés révén a kommunikációs rendszert is hatalmi ágként állítja be, megteremtve egy korcs hatalmi jellegű tömegkultúrát, s végül azt a tragikus szituációt, amelyben az állam maga lesz „saját” propaganda-rendszerének rabja.

Jellemző, hogy Bibó a politikai folyamatok távlatait tekintve – akár a tényekkel szemben is az alkotmányozói, jogi racionalitás elsőbbségének elvét követi. A Sztálini terrort elemezve így talál rá arra a képtelennek ható következtetésre, hogy noha a politikai folyamatok szélsőséges fejleményekhez vezettek, de a jövő a hatalmi ágak megosztását fogja eredményezni. A borzalmak tengerében is a jogi racionalitás elvét követi, s ezzel egyszersmind arra enged következtetni, hogy általános elvekből kiindulva normatív álláspontot követ. Számos más területen is ez a megoldás érvényesül. Ily módon kerül előtérbe a belső autonómia, az önrendelkezés elve, így kerül a hangsúly az alulról jövő demokratizálódásra stb. Bibó István jövőképe – mint azt a fenti gondolatmenet is érzékelteti – jól átgondolt, filozofikus alapokra helyezett elméleti kiindulópontok koherenciáját mutatja. Úgy tűnik, számára – bár ez merőben tudománytalan feltevés – a 90-es évek magyar politikai fejleményei alapvetően elhibázott kezdeményezésnek minősülnének a formálisan helyeselhető demokratikus fejlemények deviáns megoldásokhoz vezető eltorzulása miatt.

Van azonban Bibó – főként 1956-ban papírra vetett – gondolatvilágának egy gyakorlati-politikai jellegű erőtere is. A forradalom történéseinek viharában több kísérletet is tett arra, hogy politikai forgatókönyvben rögzítse álláspontját a lehetséges kibontakozás távlatait illetően. Számára kézenfekvő volt a szocialista államiság megőrzése, sajátos harmadik utas felfogásának fenntartása. Az volt a véleménye, hogy a problémákat egy széleskörű, de tervezett köztársasági keretek közötti demokrácia oldhatja meg. Sajátos, közelebbről nehezen értelmezhető, hogy ugyanakkor az állami, társadalmi tulajdon elvét kívánja fenntartani, noha kézenfekvő tapasztalat ebben az időben a tervgazdálkodás teljes csődje. Ebben a rendszerben az sem világos, milyen illúziókat kapcsolt a szakszerű, versenyvizsgákra épülő közigazgatási szakérőik gárda tevékenységéhez. További kérdés lehetne, hogy programtervezésben mit ért kizsákmányolástól mentes társadalmi rendszeren.⁷

Bibó István jövőképe – noha nagyon is sporadikus megjegyzések révén – a fentiek értelmében ellentmondásos. Az ő ellentmondásossága azonban maga az elmélet, a megélt gondolkodás tragikus feszültségének grandiózus kifejeződése. Olyan feszültség ez, amelynek rövidre zárásával lehetetlenné válna saját korunk tendenciáinak megértése. Persze a nyugtalanító tudattal együtt kell olvasnunk műveit: gondolatainak, levezetéseinek igazi nagyszerűsége az, hogy éleslátó elemzései ma is épp olyan kényelmetlenek a hatalom számára, mint életében voltak.

Jegyzetek

1. E folyamatban éledt újjá hazánkban a politikai filozófia, a politológia, s e tendencia egyik fontos jelensége Bibó István életművének a bekövetkezett politikai fejlemények alapján való értelmezése.
2. A Bibót általában érintő álláspontok saját műveinek összkiadása után a „Bibó Emlékkönyv” I–II. Századvég. Budapest. 1991 és „A hatalom humanizálása” (Tanulmány Pécs) kötetek lapjain olvasható.
3. Bibó alkotói módszertanának, stílusának, logikai megoldásainak átfogó elemzése még várat magára.
4. Ehhez a kérdéshez szól hozzá Kovács Gábor: Elit, közösség és kizsákmányolás c. tanulmányban (A hatalom humanizálása 148–165. p.)
5. E problémát elemzi Eörsi István: Tűnődések egy régi világról c. tanulmányában (Bibó Emlékkönyv I. 300–313. p.)
6. Bibó István: Az államhatalmak elválasztása egykor és most (Bibó Emlékkönyv I. 13–33. p.)
7. Tervezetét Kenedi János rendezte sajtó alá „A forradalom alatt címmel” (A hatalom humanizálása 360–365. p.)